

ҚАЛАНДАРЛИККА ХОС ХУСУСИЯТЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАРИҚАТЛАРДА НАМОЁН БЎЛИШИ

Тўйчиева Нилуфар Махсутжановна

Ўзбекистон халқаро ислом академияси,

Исломшунослик ва ислом цивилизациясини ўрганиш

ICESCO кафедраси ўқитувчиси,

тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

nilufartuychieva79@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола қаландарийлик тариқатиغا хос хусусиятларнинг замонавий тариқатларда қай кўринишларда намоён бўлаётгани билан боғлиқ маълумотлар ёритилган. Муаллиф сохта ва ботил тариқатлардаги асл моҳиятини йўқотган қаландарларнинг илмга бефарқлик, касб-ҳунар эгаллашга рағбатнинг йўқлиги ва ўзгалар қўлига қарамлик кайфияти билан боғлиқ амалиётларида ўз аксини топишни баён қилган. Бу иллатларнинг жамият ривожига кўрсатадиган салбий таъсиридан огоҳлантиради.

Калит сўзлар: сохта шайхлик, дарвеш, зуҳд, таркидунёчилик, тасаввуф, суфий, қаландар, маърифатчилар.

АННОТАЦИЯ

Эта статья покрыта информацией, связанной с тем, какие аспекты характеристик уровней тариката появляются. Автор сказал, что первоначальная сущность Каландаров, которая потеряла свою первоначальную сущность в фальшивых и ложных сектах, и что он отражается в знаниях в практике безразличия, профессии и на практике, связанных с рукой других. Эти пороки предупреждают от негативного воздействия общества на развитие общества.

Ключевые слова: ложный шейх, Дарвиш, Зуҳд, Тауридеспон, Суфи, Суфи, Каландар, Просвещения.

КИРИШ

Сохта шайхлар, шариат илмидан тўлиқ хабардор бўлмаган кишилар, тасаввуфнинг асл мақсадларини тушунмаган, жоҳил жамоалар бугунги кунда пайдо бўлмоқда-ки, бунинг натижасида суфийлик моҳиятидан узоқлашиш ҳолатлари юзага келмоқда. Шулардан бири ўзларига “маърифатчилар” деб ном берган, Фарғона вилоятининг Тошлоқ тумани ва Самарканд вилоятининг

Иштихон туманида пайдо бўлган жамоадир. Мазкур гуруҳнинг ақидаси тўғрисида А.Тулупов шундай деб ёзади: ”маърифатчилар” Қуръон оятлари ва намозни ўзбек тилида ўқиб, араб тилида ўқиганларни мусулмон эмас, деб ҳисоблайди, наша чекишни таъқиқламайдилар. Жамоа ақидасига кўра: а) исталган вақтда икки ракат намоз ўқийди, солиҳ амаллар намоз ҳисобига ўтади, б) ароқ ичишни ҳаром ҳисобламайди, в) фақат Маккадаги “Масжидул Ҳаром”да намоз ўқиш керак, бошқа масжидларда ўқиш мумкин эмас, г) жума намози фақат Макка аҳлига фарз этилган, д) маййитни кафанлаш ва “жаноза” ўқиш исломда йўқ амаллар, деб ҳисоблайди”¹.

Самарқанд вилоятининг Иштихон туманидаги маърифатчилар ўзларини “девоналар” деб атайдилар ва уларнинг аъзоларининг аксариятининг бирламчи диний саводи ҳам йўқлиги кузатилган. Улар тарки дунё қилишни, ҳеч қаерда ишламасликни, ризқни Аллоҳ бергандан кейин оила таъминоти учун меҳнат қилиш лозим эмаслигини тарғиб қиладилар. Бу таълимот оилани боқишдан бўйин товлаганлар ва дангасаларга айниқса маъқул келади. Улар оилаларининг таъминотини бутунлай ташлаб қўйган ва ўзларининг қорнини турли-туман издиҳомларда тўйдириб юришади. Мазкур таълимот Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг “Дил ба ёр-у, даст ба кор” шиорига мутлақо тўғри келмайди. Ислом динимизнинг асосий талабларини ва Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг суннатини инкор қилган бундай таълимотнинг умри қисқа бўлади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Кўришиб турибди-ки, юқоридаги тариқатларда учраган ақидавий бузук қарашлар сохта қаландарлар фаолиятида ҳам кузатилган. Уларда ҳам маст қилувчи моддалар истеъмол қилиш, оила таъминотига бефарқлик ҳолати XX аср биринчи ярмида кузатилган. Қаландарлар маддохлар, санъаткорлар жамоаси билан бирга кўчаларда турли чиқишлар қилиб, намоишлар кўрсатиб ундаг тушадиган тушум эвазига кун кечиришни одат қилганлар.

Профессор А.Эркиновнинг маддохлар бўйича олиб борган тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатди-ки, маддохлар ва қаландарлар ўз фаолияти давомида рус ҳукумати топшириқларини ҳам бажаргани ва улар билан келишув асосида тарғибот ишлари билан шуғуллангани маълум бўлди. Рус ҳукумати уларни

¹ Тулупов Айдарбек. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Тўлдирилган нашр / Масъул муҳаррир Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Мовароуннаҳр”, 2017. – 536 б.

ислом динининг миссионерлари сифатида баҳолаган². Ана шу даврда қаландарлар фақатгина тиланчилик орқали тушадиган маблағлар ҳисобидан кун кўришга ружу қўйгани кузатилган.

Ҳ.Йўлдошхўжаев ўзининг «Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари» рисоласида нурсафардия деб аталган сохта тариқатчилик таълимоти тўғрисида маълумот берган³. Бунда Жиззах вилоятида яшайдиган ва ўз таълимотини тариқатнинг янги кўриниши деб ҳисоблайдиган Сафар Кушаровнинг тариқат йўли назарда тутилаяпти. У ўзининг «Мукамаллик сари ўн тўрт кадам»⁴ китобида Қуръоннинг ҳарфлар билан бошланадиган сураларидаги ҳарфларни тафсир қилишга уриниши ҳақида ёзади. Бу албатта жоҳилликнинг бир кўринишидир. Бу ҳақда Ҳ.Йўлдошхўжаев шундай деб ёзади: “...ислом илмларидан тўлиқ хабардор бўлмаган шахслар ўтмишдаги улуғ уламолар ва ҳатто Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.) кўл урмаган ишни бошлаб, Қуръон оятларини ҳеч ким билмаган тарзда тафсир қиламиз, деб чикса. Улар бу оятларни қандай тафсир қилади-ю, уламолар ва бошқа мусулмонлар буни қандай қабул қиладилар? Бундан янги ихтилоф (фирқаланиш) юзага келмасмикин!?”⁵.

Бугунги кунда қаландарликка хос хусусиятлар ва белгилар бошқа тариқатларда ҳам ўз аксини топган. Асли соф ва эътиқоди тўғри бўлган кейинчалик эса бўлиниш натижасида бектошийлардан ажраб чиққан жамоаларнинг айримларини “сохта қаландарийлик” тариқати вакиллари билан алоқадорлиги билан боғлиқ маълумотлар етарлича учрасада, бу маълумотларнинг асоссиз экани бектошийлик тариқатининг асл манбалари орқали аниқланган. Бектошийлик тариқати аъзолари бугунги кунда Туркия, Россия ва Ақшда фаолият юритиб келмоқдалар.

Бектошия тариқати XIII асрнинг охирлари – XIV асрнинг бошларида Кичик Осиёда турк аҳолиси орасида пайдо бўлган ҳаракатдир. Тариқатнинг номланиши Ҳожи Бектош Хуросоний билан боғланади. Ҳожи Бектош Валий (1248-1338) асли хуросонлик бўлган⁶.

² Эркинов А. С. Исламский институт мадахов-проповедников в Туркестанском крае: идеологизация русской администрацией репертуара их проповедей // *Ars Islamica*. В честь Станислава Михайловича Прозорова. – М.: Наука, 2016. – С. 746–797.

³ Йўлдошхўжаев Ҳ. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари / масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Тошкент ислом университети”, 2010. – Б.66-75.

⁴ Кушаров С. Мукамаллик сари ўн тўрт кадам. – Тошкент: 2005.

⁵ Йўлдошхўжаев Ҳ. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари / масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Тошкент ислом университети”, 2010. – Б.72.

⁶ Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 39.; Кныш А.Д. Мусульманский мистицизм. – М.: Диля. 2001. – С. 319.

Маҳмуд Асъад Жўшон Ҳожи Бектошни Лукмони Парранда орқали яссавия тариқатига боғлиқлигини қайд этган. Ҳожи Бектошнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида жуда кўп маноқибий мазмундаги ҳикоят ва ривоятлар тўқилганки, улар орасида уйдирмалари ҳам талайгина. Буни ҳатто “Фотиҳа сураси тафсири”, “Ҳожи Бектошнинг шатҳияси”, “Мақолоти ғайбия” сингари асарларнинг унга нисбат берилишидан ҳам билса бўлади⁷.

Ҳожи Бектошнинг энг машҳур ва диққатга молик асари дасталаб араб тилида ёзилган, кейинчалик назм ва насрда туркчалаштирилган “Мақолот” китобидир. “Мақолот”га бағишлаб Туркияда бир қанча ишлар амалга оширилган. Аммо бектошшунос профессор Маҳмуд Асъад Жўшон эришган натижа алоҳида эътиборга молик. У Ҳожи Бектошнинг “Мақолот” асарининг танқидий матнини тайёрлаган⁸. Мазкур асар асосида айтиш мумкинки, айрим манбаларда айтилган танқидлар ва айбловлар холис эмаслигига амин бўламиз.

Ҳожи Бектоши Валий “Мақолот”га кўра, мусулмонларни тўрт тоифага ажратган:

- 1) шариат аҳли – обидлар,
- 2) Тариқат аҳли – зоҳидлар,
- 3) Маърифат аҳли – орифлар,
- 4) Ҳақиқат аҳли – муҳиблар, ошиқлар.

Булардан дастлабки икки гуруҳни ҳали етилмаган хом, кейинги икки гуруҳни етук ва комил ҳисоблайди. Унга кўра, шариат ҳалол ва ҳаром, тоза-нопок тарзида ҳамма нарсанинг ҳукмини билдиргани учун улуғ бир эшиқдир. Шариатнинг ҳукмларини билиш, улуғ Тангрининг Қуръонда “қилинглари” деганларини қилмоқлик, “қилманглари” деганларидан эса сақланмоқлик керак. Аммо фақат шариат илмларини билишлик кишини комил қила олмайди.

Тариқат аҳли дарвешлар кечаю кундуз Тангрини зикр этади, кўплаб ибодатлар қилади, охират тадоригини кўради, аммо мақсад куруқ ва руҳсиз бир қанча ҳаракатлардан иборат бўлмаслиги керак, агар қилаётган ибодатларига мағрурланиб, кибрга бериладиган бўлса, асло комиликка эриша олмайди.

Маърифат соҳиби орифларга келадиган бўлсак, улар сув каби пок, ҳам покловчидирлар. Дунё ва охират манфаатини ҳам ўйламасдан, самимият билан фақат Аллоҳни хоҳлаганлари учун, ва айниқса, ахлоқ-одобга жуда каттиқ риоя қилганлари учун Аллоҳ томонидан севиладилар.

⁷ Ҳожа Бектоши Валий. Мақолот (Сўзбоши муаллифи ва таржимон И.Ҳаққул; Масъул муҳаррир: С.Рафиддинов. – Тошкент: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2000. -56.)

⁸ Ҳожи Бектоши Валий. Мақолот. Танқидий матн муаллифи проф. д-р Асъад Жўшон. – Анкара, 1971. -127 б.

Ҳақиқат аҳли муҳиблар эса инсонларнинг энг юксак даражадагиси ва комилидир. Улар тавозе, ризо ва таслимият соҳибидирлар, ўзларида ўз менларини умуман йўқотиб, доимий мушоҳада ва муножот мақомига етган, Ҳақ ошиғи табаррук зотлардир⁹.

Ана шу охириги мартабага эришиш учун босиб ўтиладиган йўлда изма-из келадиган “тўрт эшик”, яъни шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқатнинг ҳар бирида ўнтадан мақом мавжуд бўлиб, умумий миқдорда “қирқ мақом”ни ҳосил қилади. Банда ҳеч қайсини унутиб қолдирмасдан ана шу қирқ мақомни бирма-бир ошиб ўтмагунча асло Аллоҳга ета олмайди.

Ҳожа Бектошнинг юқоридаги қарашларига кўра, мазкур тариқатда шариатга номувофиқ фикр ва мулоҳазалар кузатилмайди. Барча даврларда асл тариқат вакиллари билан бирга эл наздида ўзини суфий тоифалардан қилиб кўрсатувчи шахслар ҳам албатта бўлган. Улар одамларнинг танқидларидан қочиб ва ўзларини оқлаш мақсадида бир нечта тариқатларга интисоб этиш орқали шу тариқат вакиллигини даъво қилиб келганлар.

Эронлик Олим Мир Обидин бектошийларда қаландарийлар каби ҳуруфийликка хос белгилар акс этишини қуйидаги мисоллар асосида далиллашга уринади. Ҳуруфия¹⁰ тариқатининг асосчиси, кейинчалик раҳбари Саййид Фазлуллоҳ Наъимий Астрободий (туғ.1340 й.) (темурийлар томонидан ўлдирилган) ўз муридлари билан Онадўлига қочиб кетади ва у ерда Бектошия қаландарларига қўшилиб, улар орасида ўз ақидасини кенг ёйишга эришади. Шунинг учун ҳам бектоший қаландарлари орасида ҳуруфия таълимоти кенг тарқалган. Буни бектошийларнинг мажлисларида “Жовидоннома”, “Фазли ҳуруфий” асарларини мутолаа қилишларидан ҳам кўришимиз мумкин. Улар “тўрт” рақамида илохий қудрат борлигига қаттиқ ишонадилар. Тариқатга кирган кишининг босиб ўтиши лозим бўлган йўлини ҳам тўртта деб биладилар: шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат. Кишиларни ҳам тўрт тоифага бўладилар: обид, зоҳид, ориф ва муҳиб. 12 рақамини эса ўн икки имом номи билан боғлайдилар. Уларнинг айрим одатлари шиалик унсурларини эслатади¹¹.

⁹ Жўшон М.А. Буюклар тухфаси. Нашрга тайёрловчи: Нодирхон Ҳасан. –Тошкент: “Мухаррир нашриёти”, 2012. – Б. 95.

¹⁰ XIV –XV асрларда Эронда вужудга келган ашаддий шиа фирқаларидан бирининг тарафдорлари. Фирқага Фазлуллоҳ Астрободий асос солган. 1386 йили ўз таълимотини тарғиб қилиб чиққан. У араб ҳарфлари сирли мазмунга эга деган таълимотни илгари сургани учун Ҳуруфий (ҳарфчи) таҳаллусини олган. Фирқанинг номи ҳам шундан келиб чиққан.

¹¹ Абу Толиб Мир Обидин. Ойини қаландарий. – Техрон. 1374 (шамс.қам). – Б.65.; Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 40.

Маҳмуд Асъад Жўшон Ҳожи Бектошнинг ўн икки имомга иқрори, тавалло ва табаррони тавсия қилганлиги, яъни, шиалиқдаги иснашарийликка мойил бўлганлиги ҳақидаги фикрлар ҳам асоссиз эканини қайд этган. Матнга котиб томонидан “Мақолот” матни ичида эмас, асарни шеърӣ таржима қилган Хатибўғли қаламига мансуб муқаддима қисмида келгани учун бу фикрни асоссиз деб баҳолайди¹².

Бектошийликнинг олти асосий босқичи билан танишар эканмиз, уларда қаландарийликка яқин хусусиятларни кўрамиз.

1. Ошиқ – тариқатга аъзо қилинган, лекин ҳали аъзолиги эълон қилинмаган шахс.

2. Муҳиб – ошиқ, тўлиқ тариқат аъзоси ва бектошийлик маросимларида иштирок этиш ҳуқуқини қўлга киритган аъзо.

3. Дарвеш – ўзидан аввалгиларга хизмат қилишнинг охириги босқичи, сулукка кириш кўникмаларини ҳосил қилиш ва назр аташ вақти шу босқичда амалга оширилади. Ҳирқа, тож ва шу каби бектошийлик рамзларини қўлга киритиш имконига эга бўлади.

4. Бобо – худудий тақя бошлиғи. Марказий тақядан ташқари бўлган ерлик аҳоли тақяларининг раҳбарига шу унвон берилган. Бу лавозимга марказий тақя бошлиғи халифа ёки *дада-бобо* тайинлаган. Бобо ошиқ ва муҳибларни назорат қилиш мавқеига эга бўлган.

5. Дарвеши мужаррад – уйланмаслик анъанасини қабул қилган киши шу номга сазовор бўлган. Бу босқич мужаррадлари учун алоҳида тақя ташкил қилинган. Бектошийлар учун Карбалода ва Болим Султон тақяси эса Онадўлида барпо қилинган. Улар фақат шу тақяда яшаб, соч, соқол, мўйловларини қириб, ажралиб туриш учун қулоқларига кумуш ёки металдан сирға тақиб юришган.

6. Халифа – боболар бошқарадиган худудий тақяларни назорат қилишда чалабий кабидир. Ижозатнома¹³ да унинг номи *дада-бобо* деб қайд этилади. Ушбу ҳужжатда келтирилишича, чироқ, байроқ ва дастурхон уларнинг рамзларидандир. Халифа қора чачвонга ўралган тожни кўтариб юриш ва худудий боболарни сайлаш ҳуқуқига эга¹⁴.

Юқорида келтирилганлардан кўриш мумкинки, охириги тўрт босқич айнан қаландарийлик одатларини эслатади. Бу босқич ва лавозимлар айнан қаландарийларда ҳам акс этган. Дарвешлик, мужаррадлик ва боболик

¹² Буюклар тухфаси / М.А.Жўшон. (нашрга тайёрловчи: Нодир Ҳасан) – Тошкент: “Мухаррир нашриёти”, 2012. – Б. 97.

¹³ Бектошийлик анъаналари акс этган қоидалар китоби, тўғрироғи ҳужжат.

¹⁴ Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 41.

қаландарийларда ҳам мавжуд. Айниқса “чор зарб” одатининг ўхшашлиги бу икки тариқат орасини боғлаб тургандек.

О.Акимовнинг фикрига кўра, катта байрамлар асносида назр-ниёзлар улашилади ва шарбат, пишлоқ истеъмол қилинади. Маст қилувчи ичимликлар ичиб мусиқа садоси остида рақс тушилади ва кўшиқ куйланади. Тариқат аъзолари куббасимон бошқийим (тож) киядилар ва у одатда оқ рангда бўлади.

Маълумки, қаландарларнинг шайхларига бобо унвони берилган. Макризий уларнинг шайхларига бериладиган мазкур унвон, яъни бобо бектошийликда ҳам мавжудлигини қайд этади¹⁵.

Кўплаб тарихчи ва сайёҳлар асарларида бектошийлик ва қаландарлик узвий боғлиқ тариқатлар сифатида тилга олинади. Улар ўртасида бир-бирига яқин қарашлар, анъаналар мавжуд.

Бектошийликнинг анъаналари ифода этилган Ҳожи Бектошийнинг қаламига мансуб, араб тилида битилган “Мақолот” бу тариқат ҳақида тўлиқ ва ҳаққоний маълумот беради.

Ҳожи Бектош Валий Мавлоно Жалолиддин Румий билан замондош бўлган. Икки машҳур суфий ҳам башариятга яхши назар билан боққан, кенг фикрли, бағрикенг, инсонпарвар кишилар бўлганлар. Мавлоно Жалолиддин Румий адабиёт тили бўлган форсчани кўллаб, маърифатли ва ақлий салоҳияти юқори инсонларга мурожаат қилган бўлса, Ҳожи Бектош Валий эса қишло аҳолиси ва аскарларга хитоб этган эди.

Бектошийликнинг кўплаб мамлакатларга ёйилиши Мавлавийликда бўлгани каби, кучли тариқат адабиёт эга бўлмагани, илк даврларда бектошийликнинг марказлашган ташкилотига асос солинмагани учун фикрий тарқоқликларга йўл очди. Кейинчалик, хайдария, қаландарий, хуруфия ва адҳамия каби таъқибга учраган гуруҳларнинг бу тариқатга кириши, ҳудудларда бошқа дин ва маданиятлар билан ўзаро алоқалар, XVI асрдан эътиборан Эрондан кириб келган шиаликка кучли тарғибот битта том остида муташаррийдан мулҳидга қадар турли тоифа инсонлар жон сақлаган чигал, аралаш, мавҳум ва космополит (курама) бектошийлик тариқати юзага келди.

Қаландарийлик каби бектошийликда ҳам илк даврларда фаол, бунёдкор, беғубор ва фойдали дарвешлар билан кейинги фаолияти издан чиққан, асл мақсад ва орзусидан узоқлашган жамоатлар орасидаги чуқур тафовут бошқалар диққатини тортиб келмоқда.

¹⁵ Макризий. Китаб ас-сулук ли марифати дувалил мулук. – Кахира, 1936.

Аҳмад Яшар Ожак “Қаландария” рисоласида бектошийлик ва қаландарийлик орасидаги ўхшаш жиҳатларни санаб ўтади. Улар орасида мужаррадлик, чор зарб усули, шеър ўқиш ва либосларидаги айрим ўхшашликлар яққол намоён бўлади. Ҳожи Бектош қаламига мансуб шеърларнинг қаландарийлар орасида машҳур бўлиши ва улар томонидан мунтазам ўқиб юрилиши ҳам бу икки тариқатнинг боғлиқ жиҳатларидан далолат беради. Аҳмад Яшар Ҳожи Бектош Валийнинг аввалда қаландарий бўлганини тахмин қилади¹⁶.

Қаландарийликка яқин ва у билан кўпинча ёнма-ён тилга олинадиган тариқат неъматуллоҳиядир. Эронлик агиограф Маъсум Шерозий “Тароикул ҳақоик” асарида маълумот беришича, неъматуллоҳийлар Мисрда қаландарий шайхлари билан яқин муносабатда бўлганлар¹⁷. Манбаларда уларга қаландарийликнинг бир шаҳобчаси сифатида қаралади. Неъматуллоҳ ўзининг муридларига ўн икки бурчакли қалпоқ кийишни тавсия қилган. Бу қалпоқ шиаликдаги ўн икки имомга далолат қилган. “Валоятномэи Ҳожи Бектош” асарида ҳам келтирилишича, Ҳожи Бектош Валийнинг муридлари шунақанги қалпоқ кийиб юрган. Қаландарларда ҳам бу анъана акс этган¹⁸. Бунинг боиси барча дарвешларга хос умумий кўриниш ҳирқа ва қалансува қалпоғини кийишда намоён бўлган.

XIV асрда ёзилган Ибн Баттутанинг қайдларида келтирилган ҳайдарийлик одатлари XV асрда ёзилган “Валоятномэи Ҳожи Бектоши Валий”да баён қилинган бектошийлик аъзоларининг удум ва одатларига мос келади. Бу урф-одатлар Эрондан шарқ ва ғарб мамлакатларидаги барча қаландарийлик, хусусан бектошийлик йўналиши вакиллари ҳам етиб борди¹⁹.

Маълумки, бектошийлар суннийликка амал қилиб келганлар. Шунга қарамай уларда айрим шиалик культларининг намоён бўлиши қаландарийларда ҳам кузатилган ҳолатдир. Бектошийларнинг Алини муқаддаслаштиришлари ва ўн икки имомга бўлган муносабатлари қаландарийларда ҳам намоён бўлади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, бектошийлик ҳам қаландарийлик ҳам мустақил тариқат бўлиб, замон ва макон таъсири остида кўплаб ўзгаришларга

¹⁶ Ahmet Yasar Ocak. Osmanli imperatorlugunda marjinal sufilik: Kalenderiler. – Ankara: Turk tarix kurumi Basimevi. 1992. – B. 204-215.

¹⁷ Аверьянов Ю.А. Хаджи Бекташ и каландары. Странствующие дервиши на землях Османского государства // Ираннамэ. 2005. – № 3.

¹⁸ Аверьянов Ю.А. Хаджи Бекташ и каландары. Странствующие дервиши на землях Османского государства // Ираннамэ. 2005. – № 3.

¹⁹ Ahmet Yasar Ocak. Osmanli imperatorlugunda marjinal sufilik: Kalenderiler. – Ankara: Turk tarihi kurumi Basimevi. 1992. – B. 50.

учраган. Ғарб ва айрим турк тадқиқотчиларидан фарқли равишда бектошийлик қаландарийликнинг бир шўъбаси деб айтишга асосимиз етарли эмас. Балки ўзаро таъсирлангани, дастлаб ҳақ йўлда бўлгани ва адашган жамоларнинг уларга келиб қўшилиши натижасида бир-бирига ўхшаш салбий жиҳатлар намоён бўла бориши натижасида уларни умумлаштириш ҳолатлари юзага келгани аниқланди. Эътиқоди соф қаландарларга қўшилган диндан узоқ кишилар бектошийликка ҳам таъсир ўтказиши натижасида ўзаро муштарак салбий жиҳатлар намоён бўлган. Бу эса суфийликка алоқаси бўлмаган кишиларнинг тариқат аъзолигига доғ туширишига сабаб бўлган. Уларнинг асл моҳияти ва ҳаққонийлигига путур етказадиган қарашлардан огоҳ бўлиш зарур.

Бугунги кунда Ҳиндистон, Эрон ва Мисрнинг айрим ҳудудларида қаландарий жамоалари мавжуд. Ўзбекистондаги баъзи замонавий тариқатчилик вакиллари орасида илмга бефарқлик, оила таъминотини тарк этиш, касб қилишга аҳамият қаратмаслик каби сохта қаландарийликка хос жиҳатлар ўз аксини топган.

ХУЛОСА

-Ўзбекистон Миллий архивининг Чор Россияси даврига оид ҳужжатларига кўра, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрларнинг биринчи чорагида Туркистон ўлкасидаги иқтисодий-ижтимоий таназзул туфайли муҳтож аҳолининг бепул бошпана ва егулик илинжида қаландархоналарга муурожаатлари ортиб, қаландархоналар сони ўлкада 100 га етган;

-Туркистон матбуотида жаҳид намояндалари ва жамиятдаги дин уламолари томонидан ўлкадаги қаландарийлар ҳақида салбий муносабат билдирилган. Бу даврда қаландарийликнинг моҳияти аслидан узоқлашиб, қаландархоналар ишсизлар ва тиланчилар учун бошпана манбаига айланиб қолган. Жаҳидлар даврий матбуоти ва илмий нашрларида жамиятдаги тартиб қоидаларга амал қилмайдиган, тариқатга мансубликни даъво қилувчи қаландарлар фаолияти мунтазам танқид остига олинган;

-қаландарийлик тариқатига муносабат даврларга кўра бир-биридан фарқланган. Тариқат шаклланган XI-XII асрларда уларга нисбатан ижобий қараш мавжуд бўлган. XIII-XVI асрлар давомида ҳақиқий ва сохта қаландар тушунчаси шаклланган. XVIII-XX асрларга келиб қаландарларнинг деярли барчаси асл моҳиятини йўқотган тариқат вакиллари сифатида қайд этилган;

-бугунги кунда Ҳиндистон, Эрон ва Мисрнинг айрим ҳудудларида қаландарий жамоалари мавжуд. Ўзбекистондаги баъзи замонавий тариқатчилик

вакиллари орасида илмга бефарқлик, оила таъминотини тарк этиш, касб қилишга аҳамият қаратмаслик каби сохта қаландарийликка хос жиҳатлар ўз аксини топган.

REFERENCES

1. Тулепов Айдарбек. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Тўлдирилган нашр / Масъул муҳаррир Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Мовароуннаҳр”, 2017. – 536 б.
2. Эркинов А. С. Исламский институт мадахов-проповедников в Туркестанском крае: идеологизация русской администрацией репертуара их проповедей // *Ars Islamica*. В честь Станислава Михайловича Прозорова. – М.: Наука, 2016. – С. 746–797.
3. Йўлдошхўжаев Ҳ. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари / масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Тошкент ислом университети”, 2010. – Б.66-75.
4. Кушаров С. Мукамаллик сари ўн тўрт қадам. – Тошкент: 2005.
5. Йўлдошхўжаев Ҳ. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари / масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: “Тошкент ислом университети”, 2010. – Б.72.
6. Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 39.; Кныщ А.Д. Мусульманский мистицизм. – М.: Диля. 2001. – С. 319.
7. Ҳожа Бектоши Валий. Мақолот (Сўзбоши муаллифи ва таржимон И.Ҳаққул; Масъул муҳаррир: С.Рафиддинов. – Тошкент: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2000. -56.)
8. Ҳожи Бектоши Валий. Мақолот. Танқидий матн муаллифи проф. д-р Асъад Жўшон. – Анкара,1971. -127 б.
9. Жўшон М.А. Буюқлар тухфаси. Нашрга тайёрловчи: Нодирхон Ҳасан. – Тошкент: “Муҳаррир нашриёти”, 2012. – Б. 95.
10. Абу Толиб Мир Обидин. Ойини қаландарий. – Техрон. 1374 (шамс.қам). – Б.65.; Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 40.
11. Буюқлар тухфаси / М.А.Жўшон. (нашрга тайёрловчи: Нодир Ҳасан) – Тошкент: “Муҳаррир нашриёти”, 2012. – Б. 97.
12. Макризий. Китаб ас-сулук ли марифати дувалил мулук. – Кахира, 1936.
13. Ahmet Yasar Ocak. Osmanli imperatorlugunda marjinal sufilik: Kalendariler. – Ankara: Turk tarix kurumi Basimevi. 1992. – Б. 204-215.
14. Аверьянов Ю.А. Хаджи Бекташ и каландары. Странствующие дервиши на землях Османского государства // *Ираннамэ*. 2005. – № 3.